

Superdiversiteit als de realiteit van de 21ste eeuw

Dirk Geldof

De diversiteit in onze samenleving vandaag verschilt fundamenteel van die van de jaren '70 of '80 van de 20ste eeuw. Er is niet alleen een sterke toename van het aantal migranten de voorbije twee tot drie decennia, zowel van nieuwkomers als van de tweede en derde generatie landgenoten met wortels in migratie. Tegelijk valt er een sterke diversificatie op: migratie in de 21ste eeuw kent een veel grotere waaier aan landen van herkomst. Om die veranderingen te beschrijven, gebruiken steeds meer auteurs de notie van superdiversiteit. Maar wat wordt daar nu mee bedoeld? Aan de hand van mijn pas verschenen boek 'Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert' schets ik de contouren en een aantal uitdagingen van de superdiversiteit van de 21ste eeuw.

Van gastarbeid tot superdiversiteit

Om de hedendaagse superdiversiteit te kunnen begrijpen, moeten we vertrekken van de geschiedenis van de migratie naar ons land. Die migratiegeschiedenis is vooral in de tweede helft van de 20ste eeuw geschreven. Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog had België nood aan arbeidskrachten voor de heropbouw van het land. De Belgische regering maakte afspraken met Italië en Polen en trok zo een contingent aan van 77.000 Zuid-Italianen en 20.000 Polen om te komen werken in de steenkool- en zware (staal)industrie in Wallonië en Limburg.

Na de heropbouw braken in West-Europa economisch voorspoedige tijden aan. In Frankrijk spreekt men van *Les trente glorieuses*: de dertig glorieuze jaren tussen 1945 en de eerste oliecrisis van 1973. Zowel de industrie als de opkomende dienstensector hadden nood aan arbeidskrachten. Daarom trok België in de jaren '50 arbeidskrachten uit Zuid-Europa aan, met Italiaanse, Spaanse, Griekse en Portugese gastarbeiders.

De gouden jaren '60 zorgden voor een versnelling van de migratie. De nood aan arbeidskrachten bleef. De (her)intrede van vrouwen op de arbeidsmarkt was een eerste antwoord. Voor het zware en laagbetaalde werk ging de Belgische regering over tot een actievere rekrutering van gastarbeiders. België zocht vooral in Marokko en Turkije goedkope arbeidskrachten. Het merendeel waren mannelijke laaggeschoolde arbeiders, afkomstig van het platteland of de bergen. Dat betekende voor velen een dubbel migratieproces: ze migreerden van een plattelandssamenleving naar een stedelijke samenleving, en van hun land van herkomst naar België. Ook in de volgmigratie vandaag speelt deze dubbele migratiestap nog steeds een rol.

Naast de mijnbouw en de zware industrie werden de gastarbeiders ingezet in de bouwsector voor de grote infrastructuurwerken, zoals de aanleg van spoortunnels, metro's, autosnelwegen of havenuitbreiding. Het ging uitdrukkelijk om gewenste immigratie, deels spontaan, deels actief georganiseerd door de overheid, op vraag van het

bedrijfsleven en met de instemming van de vakbonden. De rekrutering van gastarbeiders in de jaren '60 zorgde bijna voor een verdubbeling van het aantal vreemdelingen in ons land in vergelijking met de situatie tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1970 telde ons land 696.300 niet-Belgen, of 7,2% van de bevolking.

De Belgische overheid beschouwde de gastarbeiders als tijdelijke werkkrachten die na een aantal jaren terug naar hun land van herkomst zouden gaan. Ook vele buitenlandse werknemers zagen zichzelf als tijdelijke gastarbeiders. Maar vaak liep het anders: zij evolueerden van tijdelijke gastarbeider tot migrant, zeker als na verloop van tijd hun partner en hun kinderen overkwamen. Alleen hadden zowel deze migranten als de Belgische overheid jaren nodig om deze nieuwe realiteit onder ogen te zien. Vandaag betalen we de prijs voor die tijdelijkheids-gedachte: noch de overheid, noch de gastarbeiders investeerden in die eerste jaren in grondige taalverwerving of in integratie.

Vandaag betalen we de prijs voor de tijdelijkheids-gedachte: noch de overheid, noch de gastarbeiders investeerden in de eerste jaren in grondige taalverwerving of in integratie.

De crisis in de jaren '70 en de illusie van een migratiestop

Toen kwam de eerste oliecrisis in 1973, met duurdere olie en enkele symbolische auto-loze zondagen. Die oliecrisis markeerde het einde van de gouden naoorlogse periode. De vraag naar arbeidskrachten steeg niet meer zo sterk; het was nu de werkloosheid die toenam. In 1974 stelde de Belgische overheid een einde aan de georganiseerde arbeidsimmigratie met een zogenaamde migratiestop. Dit zorgde voor een duidelijke beperking van de instroom van buitenlandse arbeidsmigranten. De immigratie daalde, maar stopte zeker niet. Er was een verschuiving naar andere migratiekanalen. Aangezien de poort voor officiële arbeidsmigratie gesloten was, probeerden mensen zich via gezinshereniging en politiek asiel in België te vestigen.

Naast gezinshereniging vormden asielaanvragen en migratie binnen de Europese Unie de belangrijkste legale migratiekanalen in de late jaren '70 en de jaren '80. De geleidelijke uitbreiding van de Europese Unie maakte ook meer migratie binnen de EU mogelijk op basis van het vrij verkeer van werknemers. Dat alles leidde tot een verdere stijging van het aantal en aandeel niet-Belgische inwoners: in 1991 telde ons land zo'n 904.500 niet-Belgen, of zo'n 9% van de bevolking.

De jaren '90: asiel en uitbreiding EU

De jaren '90 vormen het kantelpunt naar de superdiversiteit van vandaag. De volgmigratie op basis van gezinshereniging uit landen als Marokko en Turkije zet zich voort. Drie ontwikkelingen zorgen voor een nieuwe stijging van de immigratie en een groeiende diversiteit in de landen van oorsprong.

In de eerste plaats neemt met de globalisering ook de migratie toe. Ten tweede jagen oorlogen en conflicten vluchtelingenstromen aan. Er was de Golfoorlog van 1990-1991. Ook het uiteenvallen van Joegoslavië en de Bosnische burgeroorlog (1992-1995) zorgde

voor meer asielaanvragen. De grootste impact komt echter van de Val van de Muur in 1989. Het IJzeren Gordijn tussen Oost- en West-Europa uit de naoorlogse periode belette decennialang migratie uit Oost-Europa. De Val van de Muur, de hereniging van Duitsland en de geleidelijke toetreding van de voormalige Oostbloklanden tot de Europese Unie zorgden vanaf de jaren '90 tot vandaag voor nieuwe migratie uit Centraal- en Oost-Europa.

Al deze ontwikkelingen samen leidden tot een duidelijke stijging van de migratie in de jaren '90, met een opvallende immigratiepiek tussen 1998 tot 2001. In de 21ste eeuw zetten deze ontwikkelingen zich verder, met een verdere toename van de immigratie en met een veelheid aan landen van herkomst. Op basis van de migratiecijfers van 2011 zien we dat ruim 65% van alle migranten in België uit landen van de Europese Unie komt, op basis van het vrij verkeer van werknemers. Van deze EU-migranten blijft de grootste groep uit de buurlanden en uit de andere lidstaten van de EU15 afkomstig. De nieuwe instroom komt vooral uit het voormalige Oost-Europa, vooral uit Polen, Roemenië en Bulgarije. Typisch is dat we voor deze landen zowel een hoge instroom als een hoge uitstroom zien, met kenmerken van gastarbeid in de 21ste eeuw of van circulaire migratie. Toch is het migratiesaldo uiteindelijk positief en groeit het aantal migranten uit Oost-Europa.

Na Europa is Afrika het tweede belangrijkste continent waarvan nieuwkomers vandaag afkomstig zijn. Vanuit Noord-Afrika blijft Marokko het voornaamste herkomstland. Bij de immigratie van buiten Europa is de Marokkaanse immigratie jaarlijks goed voor 7 à 8% van de totale migratie naar ons land, goed voor jaarlijks zo'n 8.000 tot 10.000 migranten uit Marokko naar België. Al meer dan 40 jaar is deze immigratie uit Marokko voor België een van de belangrijkste migratiestromen. Gezinshereniging is daarbij een cruciaal migratiemotief. Ten slotte is er de laatste jaren een toename van immigraties uit Azië, met migranten uit India, China en Japan, maar ook uit Irak, Afghanistan en Armenië.

België als migratieland

België is vandaag vooral een immigratieland. In 2011 zijn er 138.071 personen legaal België binnengekomen. Toch zijn ook de emigraties van vreemdelingen het voorbije decennium mee gestegen. De emigratie wordt vaak vergeten of onderschat. In 2011 (r) emigreerden ruim 65.951 vreemdelingen opnieuw uit België. De stijging van de (r) emigratie wijst ook op een verandering in de migratiepatronen: meer migranten die maar tijdelijk verblijven, in het kader van het vrij verkeer van werknemers binnen de Europese Unie of als transmigrant.

Globaal zien we dus zowel een stijging van de immigratie als van de emigratie van vreemdelingen. Het saldo is een migratieoverschot, omdat de immigraties sterker zijn gestegen dan de emigraties. België kende een netto-instroom van 72.120 vreemdelingen in 2011, of een jaarlijkse instroom met de omvang van de bevolking van een kleine stad als Oostende, Hasselt, Sint Niklaas of Genk in Vlaanderen, of van Doornik of Seraing in Wallonië.

Zo evolueerden landen als België of Nederland op een goede halve eeuw van relatief homogene samenlevingen met een klein aantal mensen van andere nationaliteit

naar een samenlevingen waarin mensen met een migratie-achtergrond een steeds groter deel van de bevolking uitmaken. België en Nederland zijn vandaag *de facto* immigratielanden.

De combinatie van de demografische impact van de migratie van de voorbije halve eeuw en de verdere migratie de volgende jaren maken dat we ook in de toekomst een verdere groei van de etnisch-culturele diversiteit zullen kennen. Waar migratie nog deels stuurbaar is via het migratiebeleid – maar minder dan velen denken – laat de demografische evolutie zich veel minder sturen. Terwijl we de voorbije drie decennia het debat over de wenselijkheid van de multiculturele samenleving voerden, voltrok en voltrekt zich een ingrijpende demografische transitie. Het resultaat van de opeenvolgende migratiegolven is een duidelijke stijging van het aantal inwoners met migratiewortels.

Volgens de officiële bevolkingscijfers wonen er in België vandaag net geen 1,2 miljoen vreemdelingen, de officiële term voor inwoners zonder een Belgisch paspoort. Het gaat om 11% van de Belgische bevolking. Cijfers op basis van nationaliteit vertellen ons echter steeds minder over de etnisch-culturele diversiteit binnen de bevolking. Veel meer inwoners heb-

ben wortels in migratie. Volgens de UCL was van de 11 miljoen inwoners van België begin 2012 ruim één op vijf als vreemdeling geboren. Daarvan hadden anno 2012 zo'n 1.169.064 personen nog een vreemde nationaliteit (of zo'n 11% van de totale bevolking) en waren er ruim 886.771 personen (of 8% van de totale bevolking in België) ondertussen Belg geworden. Zo berekend heeft één op vijf van de inwoners van ons land wortels in migratie. Maar ook als we deze naturalisaties meerekenen, onderschat-

ten we de etnisch-culturele diversiteit nog steeds: veel kinderen en jongeren van de derde generatie zijn Belg bij geboorte.

Cijfers op basis van nationaliteit vertellen ons echter steeds minder over de etnisch-culturele diversiteit binnen de bevolking. En de vraag wie vandaag de migranten zijn, wordt steeds complexer.

Superdiversiteit

Cijfers voor het hele land vertellen ons bovendien nog niets over de zeer ongelijke ruimtelijke spreiding van de migratie. De groeiende diversiteit is op vele plaatsen amper zichtbaar. Sommige regio's kennen nauwelijks mensen met een migratie-achtergrond. Zo zijn er in West-Vlaanderen vele gemeenten waar niet eens 1% van de inwoners geen Belgisch paspoort heeft. Andere regio's hebben een langere migratiegeschiedenis, zoals de Limburgse mijnstreek of het Waalse staalbekken.

De voorbije decennia groeiden vooral de grote steden uit tot aantrekkingspolen voor migranten. In deze eeuw van globalisering zijn grote steden steeds meer knooppunten in internationale netwerken. Brussel, Antwerpen, maar ook Gent en Waalse steden als Charleroi of Luik zijn steden van aankomst geworden. De diversiteit is er veel groter dan het landelijk gemiddelde. In Brussel heeft vandaag al de helft van de inwoners wortels in migratie, in Antwerpen ruim 42%. Ook in de grote Nederlandse steden vinden we de grootste aanwezigheid van inwoners met een migratie-achtergrond. Leven in diversiteit groeit uit tot een van de belangrijkste karakteristieken van stedelijkheid in de (West-)Europese steden in de 21ste eeuw.

Om de veranderende realiteit te beschrijven schieten onze begrippen uit de 20ste eeuw tekort. Om die stroomversnelling van de multiculturele samenleving de voorbije twee decennia te typeren gebruikte Steven Vertovec in 2007 in een artikel voor het eerst het begrip **superdiversiteit**. Met dit concept beschreef hij de veranderende migratiepatronen en hun impact op de Britse samenleving. Sindsdien wordt de notie superdiversiteit in steeds meer analyses gebruikt. Jan Blommaert paste het in Vlaanderen als een van de eersten toe op de situatie in steden als Antwerpen en Brussel. Wat wordt nu precies bedoeld met superdiversiteit en waarom helpt dit concept ons om de veranderende realiteit beter te begrijpen?

Majority-Minority Cities

Het vertrekpunt om van superdiversiteit te spreken is de sterke toename van het aantal mensen met een migratieachtergrond de voorbije decennia. De kwantitatieve impact van die migratie is in België en Nederland het sterkst voelbaar in de grote steden. Daar voltrekt zich een fundamentele transitie. In steeds meer Europese steden maken inwoners met een migratie-achtergrond stilaan de meerderheid van de stadsbewoners uit. Wereldsteden als New York, Sao Paulo, Toronto of Sydney zijn al langer *'majority-minority cities'*: steden waar de meerderheid van de bewoners uit een brede waaier van minderheden bestaat. Dat begint zich nu ook in landen als België en Nederland te manifesteren. In steden als Brussel, Rotterdam en Amsterdam maken stadsbewoners van respectievelijk Belgische of Nederlandse afkomst vandaag al minder dan de helft van alle inwoners uit. Ook Antwerpen zal het volgende decennium de overgang kennen en een stad worden waar de meerderheid uit minderheden bestaat. Ook steden elders in Europa, zoals Birmingham, Malmö, Marseille of Stuttgart kennen de volgende jaren een bevolking waarin bewoners met wortels in migratie de meerderheid van de bevolking zal uitmaken.

In steeds meer Europese steden maken inwoners met een migratie-achtergrond stilaan de meerderheid van de stadsbewoners uit.

Iedereen in de grote Europese steden, schrijft de Nederlandse socioloog Maurice Crul, behoort straks net zoals in New York tot een etnische minderheid. Het verschil met een stad als New York is echter dat we in Europa komen van steden met een duidelijk herkenbare meerderheidsgroep. Op twee generaties is dat in vele steden een minderheidsgroep geworden of aan het worden. Dat betekent volgens Crul ook dat we ons denken over wie geïntegreerd is en wie niet in de nieuwe meerderheids-minderheden stad ingrijpend moeten bijstellen. Tot nu toe leefden we in een samenleving waar één groep een duidelijke meerderheid vormde en werd er van minderheden verwacht dat zij zich aanpasten aan heersende opvattingen en gebruiken. In de nieuwe situatie waarin er geen etnische meerderheidsgroep meer is, evolueren we naar stedelijke samenlevingen waarin iedereen zich aan iedereen zal moeten aanpassen. Diversiteit wordt er de nieuwe norm. Dat vergt wellicht een van de grootste psychologische omschakelingen van onze tijd.

Een ander basispatroon van migratie

Toch gaat het om veel meer dan alleen een kwantitatief verschil. De superdiversiteit van de 21ste eeuw verschilt van de migratie uit de 20ste eeuw door een fundamentele verandering van de migratiepatronen en de impact daarvan op onze samenleving. Aan de basis van superdiversiteit ligt immers een cruciale *verandering van het basispatroon van migratie*: van 'mensen uit een beperkt aantal landen van herkomst naar een klein aantal gastlanden' naar 'mensen uit een groot aantal landen van herkomst naar een groot aantal gastlanden'. In de jaren '50 en '60 kenden de meeste Europese landen een migratiepatroon waarbij mensen vanuit een beperkt aantal landen van herkomst migreerden naar een beperkt aantal gastlanden. Ieder land kende een beperkte groep van dominante oorsprongslanden, afhankelijk van het migratie- en (de)kolonisatiebeleid. Na de akkoorden voor de heropbouw na WO II met Italië en Polen, rekruteerde België in de jaren '50 in Zuid-Europa (Italië, Spanje en Griekenland), en richtte zich in de jaren '60 volop op gastarbeiders uit Marokko en Turkije.

De hedendaagse superdiversiteit kent een verandering van dat basispatroon van migratie. De migraties de voorbije twee decennia komen steeds meer uit de hele wereld. Globalisering, de val van het IJzeren Gordijn met de uitbreiding van de Europese Unie en vluchtelingenstromen liggen aan de basis van de exponentiële stijging van de landen van herkomst.

Migratie naar België vertrekt vandaag dan ook vanuit een significant groter aantal landen van herkomst. Meer dan de helft (57%) van de 138.071 migranten die zich in 2011 officieel in België vestigden, was afkomstig uit lidstaten van de Europese Unie. De anderen komen uit alle continenten. De migratiegeschiedenis werkt nog wel door: de migratiestromen van de voorbije halve eeuw zorgen voor volgmigratie. Marokko of Turkije blijven de belangrijkste herkomstlanden van buiten de Europese Unie, maar Marokko vertegenwoordigde in 2011 amper 6% van de migratie naar België, Turkije amper 2%.

Oog voor de diversiteit in de diversiteit

Het resultaat van deze veel diversere migratie is een *groeïende pluriformiteit* in de achtergronden van migranten, op etnisch, taalkundig, juridisch cultureel, religieus of economisch vlak. We kennen nu een groeiende diversiteit binnen de diversiteit. De vraag wie vandaag de migranten zijn, wordt steeds complexer. De diversiteit in de diversiteit werkt immers door op tal van domeinen.

Er is de toename van het *aantal nationaliteiten* in de steden. Vertovec spreekt van 179 nationaliteiten voor London. Een stad als Antwerpen telt zo'n 170 verschillende nationaliteiten op haar grondgebied. Daarmee weten we nog niets over de etnisch-culturele verschillen van mensen met eenzelfde nationaliteit. Met de diversiteit aan nationaliteiten en etnisch-culturele achtergronden neemt ook het aantal talen toe dat in onze steden wordt gesproken. Vertovec verwijst naar London waar ruim 300 talen worden gesproken. Daarbij worden steden in superdiversiteit *de facto* meertalige steden.

Ook de *religieuze diversiteit* neemt toe. Er is het toenemende belang van de islam in westerse samenlevingen, met een veelheid aan stromingen en strekkingen en een brede waaier aan moskeeën. Ook bij vele andere etnische-culturele gemeenschappen speelt religie een belangrijke rol, van Poolse katholieke missen in bestaande kerken over een uitzonderlijk prestigieuze Jaiin-Hindoetempel in het Antwerpse district Wilrijk tot een groeiende waaier aan 'winkelpandkerken' binnen Afrikaanse en Hispanicgemeenschappen in de steden.

Verder neemt ook de diversiteit aan *migratiemotieven* toe, zowel tussen als binnen gemeenschappen. Mensen migreren in het kader van arbeidsmigratie, anderen doen aan gezinshereniging, nog anderen ontvluchten hun land om politieke redenen, om economische redenen of op zoek naar een beter leven. Studenten hebben de bedoeling tijdelijk te verblijven voor de duur van hun studies.

Tegelijk groeit de diversiteit aan *verblijfsstatuten*: sommige inwoners met een migratieachtergrond zijn Belg van geboorte, anderen zijn genaturaliseerd. Sommigen zijn asielzoeker, anderen erkend als politiek vluchteling, nog anderen zijn niet erkend en wachten op een uitspraak in hun beroepsprocedure. EU-onderdanen verblijven tijdelijk als toerist of doen beroep op het vrij verkeer van werknemers of vestigen zich als zelfstandige. Er zijn mensen geregulariseerd op basis van humanitaire of medische redenen, sommigen definitief, maar steeds vaker tijdelijk. Er zijn mensen met twee nationaliteiten en er zijn staatlozen. Ten slotte herbergen onze steden ook een belangrijke groep van mensen zonder wettig verblijf, die al of niet een aanvraag tot regularisatie indienen. Bovendien hebben vele mensen niet één statuut, maar evolueren deze statuten doorheen de tijd, telkens met andere (sociale) rechten verbonden aan het verblijfsstatuut. Een goede kennis van (het snel veranderende) vreemdelingenrecht wordt alsmar belangrijker voor sociaal werkers.

Bij superdiversiteit is het cruciaal om oog te hebben voor de *groeïende verschillen in sociaal-economische posities*. We vinden mensen met een migratie-achtergrond onder-tussen op bijna alle sporten van de maatschappelijke ladder terug, zij het nog lang niet in dezelfde mate. Maar ondanks een veel groter en onaanvaardbaar hoog armoederisico bij migranten, groeit er in de meeste gemeenschappen een opkomende middenklasse. Het gaat om mensen met voldoende inkomen uit arbeid, zelfstandige activiteiten of vastgoed. Ze bezitten vaak een eigen woning, maar verhuren ook delen ervan of andere huizen. Zo ontstaan ook letterlijk vormen van sociale gelaagdheid binnen superdiverse wijken, of zoals Jan Blommaert observeert: een Turkse winkel op het gelijkvloers, een Russisch echtpaar in de flat op de eerste verdieping, en een Poolse bouwvakker, een Afrikaanse predikant en een nieuwkomer uit Mongolië, werkend in een Chinees restaurant, in kleine studio's op de tweede verdieping.

De diversiteit binnen de diversiteit groeit zowel tussen als binnen groepen en gemeenschappen. De positie van recente vluchtelingen uit Afghanistan, Irak of Tibet verschilt van die van de bootvluchtelingen uit Vietnam uit de jaren '70 en van de eerste generatiegastarbeiders uit Marokko of Turkije. In toenemende mate groeien ook de verschillen binnen migrantengemeenschappen, afhankelijk van de verblijfsduur, het verblijfsstatuut en de daaraan gekoppelde rechten, de taalkennis, de sociaal-economische positie...

Een laatste cruciaal kenmerk van superdiversiteit is het *groeïende belang van transnationalisme*, of de mate waarin migranten contact houden met netwerken van familie, vrienden of kennissen over grenzen heen. Dit kan zowel gaan om contacten met familie in landen van oorsprong als in andere Europese landen. De explosieve ontwikkeling van communicatiemogelijkheden via telefoon en internet maken dat migranten vandaag de mogelijkheid hebben om permanent in contact te blijven met relevante anderen, waar

ook ter wereld. Men kan hier leven en ook nog elders. Ook het groeiende belang van transmigratie en circulaire migratie waarbij mensen niet de bedoeling hebben om zich hier permanent te vestigen versterkt de superdiversiteit.

De manier waarop beleidsmakers omgaan met deze sociale realiteit getuigt nog al te vaak van een (gedeeltelijke) ontkenning of van een onhoudbaar en polariserend assimilatiedenken.

Hoe omgaan met deze superdiversiteit?

Deze overgang naar superdiversiteit veranderde onze samenleving, maar die transitie ligt bij velen nog bijzonder gevoelig. De werkelijkheid evolueert sneller dan onze manier van kijken en onze omgang ermee. In de steden gaat een ondubbelzinnige meerderheidscultuur en meerderheidspositie langzaam tot het verleden behoren. In de plaats ontwikkelt zich een cultuur van stedelijkheid in diversiteit.

Toch getuigt de manier waarop beleidsmakers omgaan met deze sociale realiteit nog al te vaak van een (gedeeltelijke) ontkenning van de superdiversiteit of van een onhoudbaar en polariserend assimilatiedenken. Dat leidt tot aanhoudende achterhoedegevechten, van eigen-volk-eerst tot voorstellen van een vreemdelingentaks bij inschrijving in de stad Antwerpen, van hoofddoekverbod tot het afschaffen van steun aan zelforganisaties. In plaats van in te zetten op de potentiële meerwaarde van superdiversiteit in een offensieve aanpak, inclusief het wegwerken van de valkuilen en de problemen, overheerst een defensieve aanpak. De basisboodschap blijft er al te vaak één die vertrekt vanuit een wij-zij-denken en die polarisatie niet beperkt maar versterkt. In plaats van samen de toekomst van de steden vorm te geven, domineren voortdurende onderhandelingen over de marges waarbinnen mensen al of niet hun eigenheid mogen houden: hoe zichtbaar mogen moslims of moslima's zijn, waar kunnen hoofddoeken wel of niet en passen alle zelforganisaties wel binnen het heersende denkkader?

Natuurlijk is het transitieproces naar superdiversiteit voor velen ook een verwerkingsproces, waarmee we ook als samenleving nog niet klaar zijn. Maar zoals bij ieder verwerkingsproces heeft het geen zin om je vast te klampen aan het verleden. Net dat doen diegenen die het vermeende einde van de multiculturaliteit of het mislukken van 'de' integratie verkondigen. Al te vaak vermommen cultuurpessimisten zich vandaag als zogenaamde verlichtingsdenkers die de teloorgang van de westerse cultuur of beschaving verkondigen vanuit een dogmatisch superioriteitsgevoel.

Leven op een scharniermoment

In deze 21ste eeuw leven we in een tot nu toe ongekennde etnisch-culturele diversiteit. Deze zal ook de volgende decennia verder toenemen, alleen demografisch al. In plaats van de overgang naar superdiversiteit als een scharniermoment aan te grijpen en een dynamiek te genereren door iedereen te betrekken die ons in dit deel van de wereld is komen vervoegen, laten we dit potentieel deels verloren gaan. Dat is de paradox van onze superdiverse samenleving. Niet alleen door de onaanvaardbaar hoge armoede en ongelijkheid, maar ook door de manier waarop we met cultuurverschillen omgaan dreigen we het wij-zij-denken opnieuw te versterken. Waar de werkelijkheid complexer wordt dan de wij-zij-tegenstellingen, zien we tegelijk ook vormen van wederzijdse polarisatie waarbij de wij-zij-tegenstellingen opnieuw op scherp worden gesteld.

Al te vaak vermommen cultuurpessimisten zich vandaag als zogenaamde verlichtingsdenkers die de teloorgang van de westerse cultuur of beschaving verkondigen vanuit een dogmatisch superioriteitsgevoel.

Natuurlijk verloopt de transitie naar superdiversiteit niet probleemloos of conflictvrij, zoals geen enkele transitie rimpelloos of zonder weerstand verloopt. Ze gaat samen met dagelijkse debatten en conflicten, met gevoelens van discriminatie en racisme, met samenlevingsproblemen en misbruiken als mensenhandel, uitbuiting of sociale fraude. De gevoelens van onzekerheid en onveiligheid zijn reëel, bij wie migreert zowel als in de ontvangende samenleving. Ook de verlokking om zich terug te trekken in de eigen groep is reëel.

Toch zal de superdiversiteit verder groeien, als een nieuwe fase in de ontwikkeling van Europese samenlevingen en steden. Dat zal weerstand blijven oproepen, maar we kunnen niet terug naar de homogene natiestaten uit de 19de of de 20ste eeuw. In heel Europa zijn miljoenen nieuwe Europeanen met wortels in migratie deel van deze samenleving, ook al worden ze nog steeds niet door iedereen aanvaard.

In de voortdurende polarisatie tussen voor- en tegenstanders van de toenemende diversiteit missen we soms de nuchterheid om te erkennen dat de superdiversiteit op zichzelf noch een goede, noch een slechte ontwikkeling is. De kwaliteit van onze samenleving en van het samenleven hangt van ons als samenleving en van alle burgers in die samenleving af. Het is onze verantwoordelijkheid – wat ook de herkomst is of hoe lang of kort we deel zijn van deze samenleving – om er een succes van te maken.

Van verdeeldheid en polarisatie

Dat is ook de les die we kunnen trekken uit de scenario's die Maurice Crul, Jens Schneider en Frans Lelie schetsten, geïnspireerd door Dominique Moisi. Blijven we hangen in het verleden, koesteren we een veilig voelend wij-zij-denken en proberen we assimilatie af te dwingen, dan verliest bijna iedereen. Dat is de weg naar een verder groeiende sociale ongelijkheid en een maatschappelijke dualisering, die rechtstreeks leidt naar *een toekomstscenario – of is het een dystopie – van angst en vernedering*. Het sleutelwoord in dit scenario is polarisatie, die uitgroeit tot wederzijdse polarisering.

De kiemen voor dit scenario zijn vandaag aanwezig. Wanneer steden ongelijker worden en de gekleurde armoede toeneemt, wanneer het precariaat groeit en grote groepen noodgedwongen onderaan de sociale ladder blijven hangen, en wanneer de weg naar maatschappelijk succes slechts voor een te beperkt aantal mensen met een migratieachtergrond blijft voorbehouden, dan kan superdiversiteit uitgroeien tot een sociale tijdbom. Relletjes zoals Meulenberg zullen zich dan steeds vaker voordoen. Steden die dualiseren en een groeiende kloof tussen arm en rijk cultiveren, die polariseren tussen een witte middenklasse en een onderklasse met wortels in migratie, worden op de duur voor alle inwoners onleefbaar.

Het is dan ook de hoogste tijd om de sociale knipperlichten eindelijk ernstig te nemen: de cijfers van jongeren die zonder diploma de schoolbanken verlaten, de onaanvaardbaar hoge jeugdwerkloosheid in de steden, de armoedecijfers, gekleurd of niet. In de

21ste eeuw zullen de steden van al hun bewoners zijn, of ze zullen verdeelde en onleefbare steden worden vol conflict. Laat dus niet de herkomst, de taal of religie aanleiding zijn tot polarisatie of een reden om sociaal-economische achterstelling in de schoenen van de betrokkenen te schuiven.

Het is de hoogste tijd om de sociale knipperlichten eindelijk ernstig te nemen: de cijfers van jongeren die zonder diploma de schoolbanken verlaten, de onaanvaardbaar hoge jeugdwerkloosheid in de steden, de armoedecijfers, gekleurd of niet.

Naar hoop en verbondenheid

Tegelijk zien we ook de kiemen van een ander toekomstscenario, noem het *een scenario van hoop en empowerment*. Voor steeds meer stadsbe-

woners en landgenoten is superdiversiteit gewoon de sociale realiteit die ze dagelijks ervaren en die deel is van hun leven. In de echte stad leven steeds meer mensen in posities tussen wij-en-zij. We combineren allemaal meerdere identiteiten: we zijn vaders, moeders, collega's, burens, wijkbewoners, studenten, al of niet met migratiewortels. We delen wijken, buurten en de stad, we gebruiken dezelfde straten, pleinen en parken, soms met elkaar, vaak ook naast elkaar in de sociale gelaagdheid die eigen is aan iedere stad. Kinderen lopen samen school, studenten volgen samen les, werknemers werken samen in diverse settings, Onze samenleving zoals ze is, heeft ook een hele sterke normeringskracht, zeker voor wie er in opgroeit en dus deze wereld zoals ze is langzaam ontdekt als de normale wereld.

Toch is er meer nodig, want sociale ongelijkheid, armoede, radicalisering, discriminatie of samenlevingsproblemen verdwijnen niet door ze normaal te vinden. Dat lukt pas als we op alle beleidsniveaus echt werk maken van het bestrijden van structurele vormen van achterstelling. De achterstelling van vele allochtonen in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en inzake huisvesting is onaanvaardbaar en vraagt om een structurele aanpak: massale investeringen om de achterstelling van alle bewoners in de superdiverse buurten aan te pakken, in dialoog met de bewoners. Niet wederzijdse polarisatie, maar inzetten op verbondenheid is dan de hefboom, gebaseerd op herverdeling en wederzijdse erkenning. Het is inzetten op integratie vanuit een emanciperend perspectief en veronderstelt een actief pluralisme als grondhouding om met verschillen om te gaan.

Ook voor dit scenario van hoop en *empowerment* zijn de kiemen aanwezig. Al meer dan een halve eeuw vinden steeds nieuwe mensen ons type samenleving aantrekkelijk genoeg om hun land achter te laten. Al meer dan een halve eeuw dragen ze bij aan deze samenleving, genieten ze mee van de burgerlijke vrijheden en maken ze ook gebruik van de voorzieningen van de welvaartsstaat. De meerderheid vindt hier een plek en bouwt hier aan een toekomst, al of niet in nauw contact met familie in het land van oorsprong of in andere Europese landen. Vele gezinnen slagen erin om na verloop van tijd hun positie te verbeteren en door te groeien naar de middenklasse. Ondertussen groeien zeker in de tweede en derde generatie jongeren door naar het hoger onderwijs en naar andere functies op de arbeidsmarkt. Bijzonder boeiend wordt het wanneer ook intellectuelen en kunstenaars met wortels in migratie zich net op de waarden van de verlichting gaan beroepen om in alle openheid de dialoog en het debat aan te gaan over onze samenleving, over het realiseren van grondrechten en over het samen vorm geven aan de toekomst. Een perspectief op sociale stijging is een cruciale voorwaarde voor verbondenheid, maar ook het effectief aanpakken van samenlevingsproblemen en het actief vormgeven van de leefkwaliteit en de veiligheid in buurten en wijken zijn essentieel.

Het potentieel is aanwezig, maar er is nood aan een beleid op alle niveaus dat de voorwaarden schept om het potentieel van de huidige superdiversiteit maximaal aan te spreken in plaats van een deel van de tweede en derde generatie verloren te laten lopen tussen school en arbeidsmarkt. Als het leven in superdiversiteit voor steeds meer mensen een emancipatieproces kan zijn, waarbij ze kunnen opklimmen op de sociale ladder, dan vervullen onze steden hun rol als emancipatiemachines. Dan gaan niet alleen de stadsbewoners, maar ook de hele stad en de samenleving erop vooruit.

De manier waarop we met onze superdiversiteit omgaan, zal de toekomst van onze steden en van onze samenleving mee bepalen. Wij hebben de keuze en de verantwoordelijkheid om er samen een scenario van hoop en *empowerment* van te maken. Daarvoor moeten we mensen en middelen mobiliseren, niet alleen op alle beleidsniveaus, maar ook bij alle bewoners én in alle gemeenschappen. Net in de optelsom van al die verschillende dynamieken ligt de kracht van superdiversiteit. De toekomst van onze steden ligt niet in polarisatie, maar in de mobilisatie van de superdiversiteit van alle bewoners.

Bio

Dirk Geldof is lector Sociologie & samenleving en onderzoeker aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (HUBrussel) en doceert Diversiteit, Armoede & Stad in de opleiding Sociaal Werk aan de Karel de Grote-Hogeschool te Antwerpen. Hij publiceerde zopas *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert* (Acco). Reacties welkom op dirk.geldof@kdg.be.